

OBECNOŚĆ KRZYŻA
W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ
Doświadczenia niektórych państw europejskich

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II
Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji

Katedra Prawa Wyznaniowego

OBECNOŚĆ KRZYŻA W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ

Doświadczenia niektórych państw europejskich

Redakcja

Piotr Stanisław, Michał Zawisław, Marta Ordon

Wydawnictwo KUL
Lublin 2016

Recenzent
ks. prof. dr hab. Henryk Misztal

Opracowanie redakcyjne
Karolina Famulska-Ciesielska
Monika Wójcik

Opracowanie komputerowe
Jarosław Bielecki

Projekt okładki i stron tytułowych
Agnieszka Gawryszuk

Tłumaczenia z języków obcych
Biuro Tłumaczeń Skrivanek sp. z o.o.

Publikacja współfinansowana przez
Polski Instytut Katolicki „Sursum Corda”

POLSKI
INSTYTUT KATOLICKI
Sursum Corda

Niniejsza publikacja stanowi polską wersję pracy
pt. „Presence of the Cross in Public Spaces: Experiences of Selected European Countries”,
złożonej do druku w wydawnictwie Cambridge Scholars Publishing.

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2016

ISBN 978-83-8061-344-7

Wydawnictwo KUL, ul. Konstantynów 1 H, 20-708 Lublin, tel. 81 740-93-40, fax 81 740-93-50,
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl, <http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa: volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin, tel. 91 812 09 08, e-mail: druk@volumina.pl

Spis treści

Wprowadzenie	7
RIK TORFS	
Obecność krzyża w przestrzeni publicznej z perspektywy Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	11
MICHAŁ RYNKOWSKI	
Krzyż i inne symbole religijne w prawie Unii Europejskiej. Uwagi o konsekwencjach przystąpienia Unii do europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Czy Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej wydałby inne orzeczenie w sprawie Lautsi?	23
MARK HILL QC	
Traktowanie symboli religijnych w prawie angielskim	39
PHILIPPE NELIDOFF	
Obecność krzyża w przestrzeni publicznej: Francja	51
KONSTANTINOS PAPASTATHIS	
Eksponowanie symboli religijnych w przestrzeni publicznej: debata w Grecji	65
JAVIER MARTINEZ-TORRÓN	
Pojęcie religijnej neutralności państwa w odniesieniu do obecności krzyża w przestrzeni publicznej w Hiszpanii	83
BRIAN CONWAY	
Obecność krzyża w przestrzeni publicznej: Irlandia	99

KAZIMIERAS MEILIUS, JONAS JUŠKEVIČIUS	
Publiczna obecność krzyża z perspektywy litewskiej	119
STEPHAN BERNHARD HAERING	
Obecność krzyża w przestrzeni publicznej.	
Aktualna sytuacja w Niemczech	143
PIOTR STANISZ	
Obecność krzyża w przestrzeni publicznej w kontekście	
wolności myśli, sumienia i religii. Perspektywa polska	155
DARIUSZ DUDEK	
Obecność krzyża w przestrzeni publicznej a zasada bezstronności	
władz publicznych w Rzeczypospolitej Polskiej	179
PAWEŁ SOBCZYK	
Obecność krzyża w polskiej przestrzeni publicznej a prawo rodziców	
do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniemami	193
LAURENTIU D. TĂNASE	
Krzyż w przestrzeni publicznej. Przypadek Rumunii	207
RENÉ PAHUD DE MORTANGES	
Krzyż w przestrzeni publicznej. Sytuacja prawna w Szwajcarii	223
GIORGIO FELICIANI	
Obecność krzyża w przestrzeni publicznej: Włochy	235
Noty o autorach	249

Wprowadzenie

W ciągu ostatnich dziesięcioleci dyskusja na temat obecności krzyża w przestrzeni publicznej przetaczała się ze zróżnicowanym nasileniem przez różne części Starego Kontynentu. W niektórych państwach wyróżniała się ona poziomem zaangażowania pozostających w sporze stron oraz siłą wyzwalanych emocji. Trudno się temu dziwić – w swej istocie jest to bowiem element niegasnącego sporu o sposób uporządkowania życia społecznego, a zwłaszcza o ostateczne punkty odniesienia, społeczne znaczenie religii oraz istotę ludzkiej wolności, treść poszczególnych praw człowieka (a nawet samo ich istnienie – *vide* tzw. prawa reprodukcyjne) oraz wzajemne relacje między nimi, a także związane z tym wszystkim zadania władz publicznych. Na zasadzie katalizatora zadziałały w tej debacie wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Lautsi przeciwko Włochom, a zwłaszcza pierwszy z nich. W niektórych państwach efektem tego orzeczenia była mobilizacja zwolenników skrajnej wersji państwa świeckiego, objawiająca się wzrostem liczby inicjatyw zmierzających do usunięcia krzyża z przestrzeni publicznej, czemu z drugiej strony towarzyszyło szczere wzburzenie środowisk przekonanych o zagrożeniach wiążących się z negowaniem znaczenia chrześcijaństwa dla tożsamości narodów europejskich.

Przywołane wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka szybko stały się przedmiotem intensywnej dyskusji naukowej. Trudno dziś zliczyć opracowania, w których komentowano te orzeczenia albo rozważano kwestię możliwości eksponowania krzyża w przestrzeni publicznej z perspektywy regulacji prawnych obowiązujących w poszczególnych państwach. Nie brakuje już także opracowań o charakterze prawnoporównawczym, które należy uznać za szczególnie ważne ze względu na dość często wytykany

brak tego rodzaju odniesień w strasburskim wyroku z 3 listopada 2009 r. Wciąż jednak jest miejsce na szczegółowe badania biorące pod uwagę nie tylko treść regulacji prawnych obowiązujących w różnych państwach europejskich, ale również historyczne i społeczne uwarunkowania tych regulacji oraz ukształtowaną na ich gruncie praktykę, ze szczególnym uwzględnieniem decyzji podejmowanych przez władze publiczne, a zwłaszcza rozstrzygnięć sądowych. Próba odpowiedzi na wynikające stąd zapotrzebowanie była międzynarodowa konferencja pt. *Obecność krzyża w przestrzeni publicznej państw europejskich*, która – dzięki hojnemu wsparciu Polskiego Instytutu Katolickiego „*Sursum corda*” – została zorganizowana przez Katedrę Prawa Wyznaniowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II i odbyła się w Lublinie w dniach 12-13 listopada 2014 r. Kontynuacją tamtej naukowej inicjatywy jest niniejsza publikacja, stanowiąca efekt współpracy wielu uznanych Autorów reprezentujących różne państwa i ośrodki naukowe. Ich zaangażowanie we współtworzenie prezentowanego opracowania jest źródłem naszej szczerzej wdzięczności.

Podjmując decyzję o wyborze uwzględnionych w pracy państw, kierowaliśmy się dążeniem do wyselekcjonowania ich reprezentatywnej grupy, w której odbicie znajdowałaby rzeczywista różnorodność aplikowanych na Starym Kontynencie modeli relacji pomiędzy państwem a Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi; w której swoją reprezentację posiadałyby zarówno utrwalone demokracje Zachodniej Europy, jak i państwa postkomunistyczne; w której reprezentowane byłyby zarówno państwa interweniujące w postępowaniu przed Wielką Izbą na zasadzie strony trzeciej, jak i państwa, których władze zdecydowały o zachowaniu postawy niezaangażowanego obserwatora. Ze względu na miejsce konferencji, której pokłosie stanowi niniejsza publikacja, szczególną uwagę zwrócono na Polskę. Rozważania poświęcone rozwiązaniom stosowanym w poszczególnych państwach zostały poprzedzone tekstami, w których nakreślono szerszy, ogólnoeuropejski kontekst omawianych kwestii.

Wyrażamy nadzieję, że opracowania składające się na prezentowaną publikację, pozwolą na lepsze zrozumienie wszystkich aspektów sporu o obecność krzyża w przestrzeni publicznej państw europejskich, a zwłaszcza ułatwią klarowne uchwycenie proporcji pomiędzy wagą racji przedstawianych przez jej zwolenników i przeciwników. Jak sądzymy, ukazując rzeczywiste zróżnicowanie unormowań i praktyki, które są przyjmowane w poszczególnych państwach Europy oraz zwracając uwagę na głębokie uzasadnienie dość powszechnego eksponowania tego chrześcijańskiego symbolu w przestrzeni publicznej szeregu z nich, niniejsza publikacja odegra rolę aprobującej glosy do wyroku Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 18 marca 2011 r. Mamy też nadzieję, że różnorodność przyjmowanych przez Autorów perspektyw

badawczych i prezentowanych punktów widzenia ułatwi dogłębne zrozumienie odmiennych stanowisk zajmowanych przez różnych uczestników dyskusji na temat eksponowania krzyża w przestrzeni publicznej, a zwłaszcza pozwoli na odróżnienie rzeczywistych implikacji powszechnego w świecie demokratycznym poszanowania wolności myśli, sumienia i religii od konsekwencji zróżnicowanych unormowań konstytucyjnych obowiązujących w poszczególnych państwach, a zwłaszcza od postulatów o charakterze ideologicznym oraz subiektywnych oczekiwań.

*Piotr Stanisław
Michał Zawisławski
Marta Ordon*

Noty o autorach

CONWAY BRIAN – socjolog, wykładowca na Maynooth University w Irlandii. Uzyskał doktorat na Uniwersytecie Notre Dame. Był wykładowcą w School of Applied Social Studies na Uniwersytecie Roberta Gordona w Szkocji. W trakcie prowadzenia badań naukowych, obejmował stanowiska badawcze na uniwersytetach: Cambridge, Essex i Oxford. Był profesorem wizytującym w Instytucie Socjologii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Do jego głównych zainteresowań badawczych należy socjologia religii, w szczególności katolickiej. Jest redaktorem *Irish Journal of Sociology*, a także autorem *Commemoration and Bloody Sunday: Pathways of Memory* (Palgrave Macmillan, 2010) oraz współautorem *Sociology of Ireland* (Gill & Macmillan, 2012).

DUDEK DARIUSZ – prof. zw. dr hab. na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, kierownik Katedry Prawa Konstytucyjnego. Jest autorem: *Trybunał Konstytucyjny w Polsce – tło historyczne i porównawcze, analiza instytucji, uwarunkowania i przeobrażenia systemowe* (Lublin 1988); *Konstytucyjna wolność człowieka a tymczasowe aresztowanie* (Lublin 2000); *Autorytet Prezydenta a Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (Lublin 2013). Ponadto jest redaktorem następujących publikacji: *Organy ochrony prawnej* (Lublin 1996); *Trybunał Konstytucyjny jako organ władzy sądowniczej (uwagi o nowym uregulowaniu pozycji i kompetencji Trybunału)* (Warszawa 1998); *Zasady ustroju III Rzeczypospolitej Polskiej* (Warszawa 2009).

FELICIANI GIORGIO – profesor prawa, obecnie wykładowca na Wydziale Prawa Kanonicznego Świętego Piusa X w Wenecji. Poprzednio prowadził wykłady na uniwersytetach w Sassari, Parmie i Pawii, gdzie pełnił również funkcję Dziekana Wydziału Prawa. W latach 1987–2013 prowadził wykłady na Katolickim Uniwersytecie Najświętszego Serca w Mediolanie. Był profesorem wizytującym na Uniwersytecie w Stras-

burgu i Paryżu (XI). Jest członkiem rady zarządzającej CESEN (*Centro Studi sugli Enti Ecclesiastici*), organizacji, którą założył i prowadził przez ponad 20 lat. Jest członkiem rady naukowej wielu czasopism: *Apollinaris* (Città del Vaticano), *Ephemerides iuris canonici* (Venezia), *Daimon* (Bologna), *Folia Theologica et Canonica* (Budapest), *Studia z Prawa Wyznaniowego* (Lublin). Uczestniczył w pracach Haut Conseil de l'Agence Internationale Diplomatie et Opinion Publique (AIDOP, Paris). Jest także honorowym członkiem rady zarządzającej międzynarodowego stowarzyszenia kanoistów „Consociatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo”, którego był przewodniczącym od 1995 do 2001 roku. Jest ekspertem Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych oraz Kongregacji ds. Świeckich i ds. Duchowieństwa. Był ekspertem Stolicy Apostolskiej do opracowania nowych przepisów dotyczących dóbr kościelnych (ustawa 222/1985). Był także członkiem, w imieniu Stolicy Apostolskiej i włoskiej Konferencji Episkopatu, wielu komisji w sprawie wprowadzenia w życie przepisów umów pomiędzy państwem włoskim i Stolicą Apostolską (1984). Jest autorem wielu publikacji: *Le conferenze episcopali* (Il Mulino, 1974), *Il Popolo di Dio* (Il Mulino, 2005), *Le basi del diritto canonico* (Il Mulino, 2011), *Le pietre, il ponte, l'arco. Scritti scelti* (Vita e Pensiero, 2012).

HAERING STEPHAN BERNHARD (OSB) – profesor prawa kanonicznego na Uniwersytecie Ludwika Maksymiliana w Monachium. Jest sędzią Konsystorza Biskupiego oraz Trybunału Metropolitalnego w Monachium, a także doradcą Komisji do spraw Ekumenizmu Konferencji Episkopatu Niemiec. Opublikował wiele artykułów i książek. Do jego najważniejszych publikacji należą: *Die Bayerische Benediktinerkongregation 1684–1803. Eine rechtsgeschichtliche Untersuchung der Verfassung eines benediktinischen Klösterverbandes unter Berücksichtigung rechtlicher Vorformen und rechtssprachlicher Grundbegriffe* (St. Ottilien: EOS, 1989); *Rezeption weltlichen Rechts im kanonischen Recht. Studien zur kanonischen Rezeption, Anerkennung und Berücksichtigung des weltlichen Rechts im kirchlichen Rechtsbereich aufgrund des Codex Iuris Canonici von 1983* (St. Ottilien: EOS, 1998); *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*. 3 wydanie (Regensburg: Pustet, 2015).

HILL MARK QC – profesor prawa, Queen's Counsel (doradca królewski), barrister (radca prawny) specjalizujący się w prawie wyznaniowym i wolności religijnej. Jest profesorem honorowym prawa na Uniwersytecie Cardiff, profesorem nadzwyczajnym na Uniwersytecie w Pretorii i profesorem wizytującym w Dickson Poon School of Law w King's College w Londynie. Jest byłym przewodniczącym europejskiego Consortium for Church and State Research. Do jego głównych publikacji należą: *Magna Carta*,

Religion and the Rule of Law (2015), *Religion and Law in the United Kingdom* (2014), *Religion and Discrimination Law in the European Union* (2012), *Ecclesiastical Law* (2007), *Religious Liberty and Human Rights* (2002), and *English Canon Law* (1998). Jest członkiem rady wydawniczej *Ecclesiastical Law Journal* oraz członkiem redakcji *Oxford Journal of Law and Religion*. Jest sędzią w niepełnym wymiarze w sprawach cywilnych, karnych i rodzinnych a także kanclerzem anglikańskiej Diecezji Chichester, Leeds i Europy.

JUŠKEVIČIUS JONAS – profesor na Wydziale Prawa Uniwersytetu Mykolas Romeris w Wilnie oraz na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Rydze. Członek litewskiej narodowej komisji bioetycznej. Do jego zainteresowań badawczych należą: prawo medyczne, prawa człowieka, relacje państwo–Kościół.

MARTÍNEZ-TORRÓN JAVIER – profesor prawa, kierownik Katedry Prawa Wyznaniowego na Uniwersytecie Complutense. Jest także wiceprezesem sekcji prawa kanonicznego i relacji państwo–Kościół na hiszpańskiej Królewskiej Akademii Orzecznictwa i Prawodawstwa oraz honorowym zagranicznym członkiem Narodowej Akademii Prawa i Nauk Społecznych w Kordobie (Argentyna), członkiem Latynoamerykańskiego Konsorcjum do spraw Wolności Religijnej. Był członkiem (jako niezależny ekspert) Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (2005–2013), a także hiszpańskiej komisji do spraw wolności religijnej przy Ministrze Sprawiedliwości (2002–2014). Był profesorem wizytującym oraz prowadził badania naukowe na wielu uniwersytetach w Hiszpanii, Europie, Ameryce Północnej i Ameryce Łacińskiej (m.in. Cambridge, Chicago, Columbia, Berkeley, Harvard, Stanford, Saint-Louis, Ottawa, Freiburg im Breisgau, Turyn, Mesyna, UNAM [Meksyk]) i Uniwersytet Katolicki w Chile). Jest redaktorem pierwszego hiszpańskiego czasopisma z zakresu prawa wyznaniowego wydawanego w wersji elektronicznej – *Revista General de Derecho Canónico y Derecho Eclesiástico del Estado* (od 2003). Jest także członkiem komitetu redakcyjnego *Ecclesiastical Law Journal*, wydawanego przez Cambridge University Press (od 2006), oraz *Oxford Journal of Law and Religion*, wydawanego przez Oxford University Press (od 2012). Do jego najnowszych publikacji należą: *Religion and Law in Spain* (The Netherlands: Wolters-Kluwer, 2014); *Religion and the Secular State – La religion et l'Etat laïque* (współautor: W. Cole Durham, Jr.; Madrid: Servicio de Publicaciones de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense, 2015); *Tensiones entre libertad de expresión y libertad religiosa* (współautor: Santiago Cañamares; Valencia: Tirant Lo Blanch, 2014); *Conflictos entre conciencia*

y ley. *Las objeciones de conciencia* (współautor: Rafael Navarro-Valls; Iustel: Madrid, 2011; Iustel i Porrúa: Mexico, 2012).

MEILIUS KAZIMIERAS – profesor na Wydziale Prawa Uniwersytetu Mykolas Romeris w Wilnie; wiceoficjał wileńskiego Trybunału Archidiecezjalnego; członek–założyciel litewskiej komisji World Psychiatric Association. Jego zainteresowania badawcze dotyczą: prawa kanonicznego, relacji państwo–Kościół, etyki.

DE MORTANGES RENÉ PAHUD – od 1992 roku profesor na Wydziale Prawa Uniwersytetu we Fryburgu (Szwajcaria), gdzie wykłada historię prawa, relacje państwo–Kościół, prawo wyznaniowe i konstytucyjne. Pełni także funkcję dyrektora Instytutu Prawa i Religii we Fryburgu. Był (2007–2011) członkiem komitetu organizacyjnego Narodowego Programu Badań, a także pełnił funkcję doradcy władz państwowych oraz kościelnych. W swoich licznych publikacjach porusza wiele zagadnień z zakresu historii relacji państwo–Kościół w Szwajcarii i Europie oraz z zakresu prawa kanonicznego i prawa wewnętrznego Kościołów protestanckich. Jest redaktorem zbiorów: *Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht* oraz *Europäische Rechts- und Regionalgeschichte*. Do jego ostatnich publikacji należą: *Religöse Neutralität. Ein Rechtsprinzip in der multireligiösen Gesellschaft* (2008), *Religionsrecht: Eine Einführung in das Jüdische, Christliche und Islamische Recht* (współautorzy: Petra Bleisch, David Bollag, Christian Tappenbeck, 2010); *Eglise Catholique et Etat en Suisse* (współautor: Libero Gerosa, 2010); *Religion und Integration aus der Sicht des Rechts* (2010), *Die Kirchensteuern juristischer Personen in der Schweiz* (współautorzy: Raimund Süess, Christian R. Tappenbeck, 2012) oraz *Mitgestaltungsmöglichkeiten für Laien in der katholischen Kirche. Rechtslage und pastorale Perspektiven* (2013).

NELIDOFF PHILIPPE – profesor historii prawa na Uniwersytecie w Tuluzie (1 Capitole) od 2001 roku. Jest dyrektorem Instytutu Historii Prawa na Uniwersytecie w Tuluzie (1 Capitole) od 2009 roku. Jest członkiem Narodowej Rady Uniwersytetów i członkiem europejskiej Grupy Prawa Publicznego z siedzibą w Atenach. Do jego głównych zainteresowań badawczych należą: historia instytucji religijnych, historia prawa wyznaniowego, historia relacji między państwem a Kościołem. Jego aktualne prace badawcze dotyczą Archidiecezji Albi i zostaną opublikowane w książce *Les archevêques d'Albi depuis la création de l'archevêché (1678) jusqu'à nos jours*. Opublikował wiele artykułów z prawa wyznaniowego.

PAPASTATHIS KONSTANTINOS – obecnie pracownik naukowy na Uniwersytecie w Luksemburgu (IPSE Research Unit). Pracował na Uniwersytecie w Jerozolimie (2011–2013 – School of Social Sciences), a także jako adiunkt na Uniwersytecie Arystotelesa w Tesalonikach (2008–2013 – Wydział Nauk Politycznych). Do jego głównych zainteresowań badawczych należą wzajemne zależności między polityką i religią, analiza dyskursu politycznego, a także polityka środkowoeuropejska. Opublikował wyniki swoich badań w wielu czasopismach np. *Middle Eastern Studies; Politics Religion & Ideology; Religion, State & Society*.

RYNKOWSKI MICHAŁ – dr hab. (Uniwersytet Wrocławski). Były asystent w Katedrze Prawa Międzynarodowego i Europejskiego na Uniwersytecie Wrocławskim, specjalizujący się w prawie wyznaniowym i relacjach państwo–Kościół w Polsce i wielu krajach członkowskich UE. Ukończył studia podyplomowe na kierunku Integracja europejska w Europa – Institut w Saarbrücken (2000). W okresie 2004–2014 uczestniczył w pracach europejskiego Consortium for the Study of State and Church Relations. Od 2005 członek Cardiff Center of Law and Religion. Autor wielu publikacji dotyczących prawa wyznaniowego. Opublikował dwie książki z zakresu prawa wyznaniowego: *Sądy wyznaniowe we współczesnym europejskim porządku prawnym* (Wrocław 2013) oraz *Status prawny kościołów i związków wyznaniowych w Unii Europejskiej* (Wrocław 2004). Od 2006 roku urzędnik Komisji Europejskiej.

Oświadczenie: Wyrażone w niniejszej publikacji opinie są poglądami jej Autora. Treści prezentowane w niniejszej publikacji nie są tożsame z oficjalnym stanowiskiem Komisji Europejskiej.

SOBCZYK PAWEŁ – dr hab., profesor nadzwyczajny na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Opolskiego, kierownik Zakładu Prawa Konstytucyjnego i Wyznaniowego. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się na prawie konstytucyjnym oraz prawie wyznaniowym, relacjach państwo–Kościół. Jest prezesem Polskiego Towarzystwa Prawa Wyznaniowego i zastępcą redaktora naczelnego *Przeglądu Prawa Wyznaniowego*. Do jego najważniejszych publikacji należą: *Konstytucyjna zasada konsensualnego określania stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim* (Warszawa 2013); *Kościół a wspólnoty polityczne* (Warszawa 2005). Jest redaktorem wielu książek: *Finansowanie kościołów i innych związków wyznaniowych* (Warszawa 2013); *Polskie prawo wyznaniowe. Wybór źródeł* (Lublin 2012); *Akty normatywne i administracyjne* (Warszawa 2009), a także autorem wielu artykułów z prawa wyznaniowego.

STANISZ PIOTR – ksiądz katolicki, dr hab., profesor nadzwyczajny, kierownik Katedry Prawa Wyznaniowego (od 2008), Dziekan Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II (2012–2016). Jest członkiem wielu towarzystw naukowych, m.in. International Consortium for Law and Religion Studies i Consociatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo, a także wiceprezesem Polskiego Towarzystwa Prawa Wyznaniowego. Jest autorem publikacji z prawa wyznaniowego dotyczących w szczególności Polski, Włoch oraz prawa Unii Europejskiej. Do jego zainteresowań badawczych należą umowy zawierane pomiędzy państwem a Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi, finansowanie Kościołów, obecność symboli religijnych w przestrzeni publicznej, autonomia organizacji religijnych, sprzeciw sumienia i status prawny osób duchownych.

TĂNASE LAURENTIU D. – wykładowca socjologii religii na Wydziale Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Bukareszcie. Uzyskał tytuł doktora na Uniwersytecie w Strasburgu. Był Sekretarzem Stanu do spraw Wyznaniowych w latach 2001–2004. Obecnie jest członkiem komisji parlamentarnej do spraw badania okresu komunistycznego w Rumunii – CNSAS. Jest członkiem International Society for the Sociology of Religion i French Association of Religious Sociology. Jest członkiem–założycielem oraz dyrektorem Centrum Badań „Społeczeństwo, Prawo i Religia” w Bukareszcie. Autor wielu artykułów dotyczących sekularyzacji, pluralizmu, globalizacji, nowych ruchów religijnych i islamu. Autor książki *Pluralisation religieuse et société en Roumanie* (Bern: Peter Lang, 2008).

TORFS RIK – profesor prawa, obecnie rektor Katolickiego Uniwersytetu w Leuven (Belgia). Był senatorem Partii Chrześcijańskiej. Jest profesorem wizytującym na Uniwersytecie w Stellenbosch, Uniwersytecie w Paryżu, Uniwersytecie w Nijmegen oraz na Uniwersytecie w Strasburgu. Od 2005 roku jest członkiem Komisji do spraw Dialogu Międzykulturowego. Jest autorem ponad 300 publikacji naukowych.